

DOI 10.31558/2075-2970.2019.38.4

УДК 811.112.2-11

ORCID ID:

© О. С. Джеріх

(м. Вінниця)

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ ГІПОКОНЦЕПТУ «НЕПРИРОДНА СМЕРТЬ» У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті досліджуються фрагменти німецької мовної та когнітивної картини світу, яка відображає роль універсального гіпоконцепту «Неприродна смерть» та особливості його сприйняття німецькомовним суспільством. На підставі аналізу лексичних та фразеологічних одиниць, які репрезентують гіпоконцепт, було проведено класифікацію за допомогою компонентного аналізу та виявлено неоднорідність досліджуваного гіпоконцепту. У ході аналізу емпіричного матеріалу було встановлено, що неприродна смерть вербалізується у мовній площині в лексико-фразеологічних одиницях, які можна об'єднати за спільними семантичними компонентами в групи «вбивство», «самогубство» та «нещасний випадок». Також були виявлені диференційні семи, що дозволило більш детально охарактеризувати групу «вбивство», взявши до уваги такі параметри, як мета вбивства, масовість, методи та способи здійснення злочину. Проведене дослідження засвідчило, що більшість мовних засобів, які репрезентують поняття самогубства в німецькій мові, представлена за допомогою категорії рефлексивності.

Слід відзначити, що аналіз лексикографічних джерел уможливив побудувати номінативне поле та охарактеризувати актуалізацію гіпоконцепту «Неприродна смерть» за такими ознаками, як методи, мета, масовість навмисного вбивства, методи та види самогубства та нещасних випадків. Щільність номінативного поля засвідчує значущість цього концепту в німецькому лінгвопросторі та вказує на небайдужість німецького етносу щодо виявів насильства. Наявні також фразеологічні та лексичні одиниці у ролі евфемізмів, до яких зазвичай вдаються носії німецької мови при зверненні до таких явищ, як злочинність, вбивство, смерть, моральні та фізичні вади.

Ключові слова: гіпоконцепт, когнітивна картина світу, номінативне поле, лінгвопростір, категорія рефлексивності.

Olena Dzherikh *STRUCTURAL PECULIARITIES OF LEXICO-PHRASEOLOGICAL FIELD OF HYPOCONCEPT 'UNNATURAL DEATH' IN MODERN GERMAN*

Abstract. The paper under consideration investigates the fragments of German linguistic and cognitive picture of the world, which reflects the role of the universal hypoconcept 'Unnatural death' and the peculiarities of its perception by the German-speaking society. On the basis of the analysis of lexical and phraseological units representing the researched hypoconcept, the classification has been developed using the component analysis, the heterogeneity of the investigated hypoconcept has been revealed. Empirical research shows that unnatural death is objectivated in the language by means of lexical and phraseological units which can be grouped into «murder», «suicide», and «accident» on the basis of common semantic components. The differential semantic components have also been singled out which allowed to characterize the group «murder» more precisely considering such aspects as the aim of murder, mass character, methods and ways of committing a crime. The conducted research demonstrates that most lexemes which represent the notion of suicide in the German language are distinguished by the category of reflexivity.

The analysis of lexicographic sources makes it possible to construct a nominative field and to characterize the actualization of the hypoconcept 'Unnatural death' by such categories as methods, purpose,

mass character of intentional murder, methods and types of suicide and accidents. The density of the nominative field proves the significance of this phenomenon in the German linguistic picture of the world and indicates the indifference of the German people towards the manifestation of violence. Phraseological and lexical units used as euphemisms commonly refer to such phenomena as crime, murder, death, moral and physical disabilities.

Key words: hypoconcept, cognitive picture of the world, nominative field, linguocultural space, category of reflexivity.

1. Вступ

У сучасному мовознавстві спостерігається зацікавлення аналізом та комплексним вивченням як національно-специфічних, так і універсальних для всього людства, базових концептів. До однієї з таких універсалій відносять гіпоконцепт «Неприродна смерть», який тісно пов'язаний з психічними якостями індивідів та суспільства в цілому, насиллям і злочинністю зокрема, та характеризується високою номінативною щільністю. Під номінативною щільністю услід за сучасними вченими розуміємо «деталізацію позначуваного фрагмента реальності, множинне варіативне позначення та його складні смислові відтінки» (Карасик, 2004, с. 112). Лінгвістичний опис будь-якого концепту вимагає характеристики його номінативного поля як сукупності мовних засобів, які вербалізують концепт в певний період розвитку суспільства. (Попова, Стернін, 2007, с. 47) Як справедливо відзначає Д. С. Ліхачов, концептосфера кожного народу, передовсім, залежить від її культури, стану науки, фольклору, літератури, історичного досвіду та релігії (Лихачев, 2003, с. 7). Численні дослідження в межах лінгвокультурологічного підходу спрямовані на репрезентацію знань про предмети, явища, процеси тощо за умови комплексного підходу до вивчення мови, свідомості і культури певної мовної спільноти.

Досліджуваний гіпоконцепт розглядається як складова частина концепту «Смерть» вітчизняними (Р. Каракевич, С. С. Тронько, А. А. Осипова, Л. В. Федорюк) і іноземними (Joanna Szczek, Katrin Schwarz, Dagmar Schmauks) ученими. Зокрема розглянуто актуалізацію вказаного концепту на фактичному матеріалі фразеологічних, лексичних, пареміологічних одиниць різноструктурних мов у художньому та публіцистичному дискурсах, а також шляхом проведення вільного або спрямованого асоціативного експерименту. Н. С. Шафіков аналізує процесуальні одиниці та дієслівні фразеологізми, які відносяться до семантичного поля «Смерть», на матеріалі французької мови. С. І. Дербеньова досліджує когнітивно-авторський концепт «Смерть» у ліричній творчості Г. Бенна, визначаючи змістові, оцінні й образні компоненти концепту. Н. А. Колкова розкриває особливості вказаного концепту, аналізуючи пареміологічний фонд російської мови.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю структурування лексико-фразеологічного поля «Неприродна смерть», яке віддзеркалює особливості культури, історії, світосприйняття, а також етичні та моральні домінанти німецького народу, через відсутність комплексного підходу до вивчення та класифікації лексичних і фразеологічних номінантів досліджуваного фрагменту німецькомовної картини світу.

Мета статті полягає у побудові та висвітленні семантико-когнітивних особливостей лексико-фразеологічного поля «Неприродна смерть» у німецькомовному просторі. Поставлена мета передбачає розв'язання таких наукових завдань:

- проаналізувати гіпоконцепт «Неприродна смерть» для виявлення його сутнісних характеристик;

- експлікувати структуру досліджуваного гіпоконцепту на основі проведення компонентного аналізу;
- створити класифікацію та встановити особливості лексико-фразеологічного поля гіпоконцепту «неприродна смерть» у німецькомовному просторі.

Об'єкт дослідження складають лексичні та фразеологічні засоби, в яких втілюється уявлення німців про гіпоконцепт «Неприродна смерть».

Предмет – семантико-когнітивні особливості лексико-фразеологічного поля «Неприродна смерть» у німецькій мовній картині світу.

Матеріалом дослідження слугують лексичні та фразеологічні одиниці гіпоконцепту «Неприродна смерть», отримані методом суцільної вибірки з тлумачних, синонімічних, фразеологічних та енциклопедичних словників німецької мови.

Для побудови номінативного поля необхідно виявити прямі номінації концепту, які включають в себе ключове слово та його синоніми. Для встановлення периферії здійснюється побудова лексико-фразеологічного поля досліджуваного концепту, дериваційного поля ключового слова, аналіз пареміологічного складу, художніх, публіцистичних та фахових текстів, а також проведення асоціативного експерименту. Як слушно підкреслюють дослідники З. Попова та І. Стернін, способи репрезентації концептів у мовному середовищі представлені лексемами і фраземами, вільними словосполученнями, прислів'ями та приказками, а також текстами різної тематичної спрямованості.

Лінгвістка М. Скаб відносить до складу номінативного поля, окрім прямих номінацій концепту, похідні та метафоричні номінації, оказіональні синоніми, фразеологічні одиниці, паремії (прислів'я та приказки), які в найбільш повній мірі виражають його основний зміст (Скаб, 2008, с. 129). Важливо наголосити на тому, що номінативне поле включає в себе мовні одиниці різних частин мови, в чому полягає його відмінність від лексико-семантичної групи, синонімічних рядів, лексико-фразеологічного поля.

2. Виклад основного матеріалу

У статті досліджується лексико-фразеологічне поле гіпоконцепту «Неприродна смерть», тобто встановлення, опис та аналіз синонімів та антонімів ключового слова, визначення його гіпероніма й співгіпонімів. На цьому етапі спостерігаються різноманітні об'єднання слів та словосполучень, що базуються на парадигматичних зв'язках. Парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі – відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень (Кочерган, 2006, с. 45). Як зауважує Ю. М. Караулов, в структурі ЛФП «перехрещуються головні проблеми лексикології – проблеми синонімії, антонімії, полісемії, проблема співвідношення слова і поняття». А. Е. Гусева дає таке визначення ЛФП: «сукупність лексичних та фразеологічних одиниць, об'єднаних однією спільною семантичною ідеєю, які характеризуються певними системними відносинами та стилістичною неоднорідністю» (Гусева, 2008, с. 116). Лексична система будь-якої мови – це найбільш мобільний пласт, який постійно зазнає змін, на що впливають як лінгвістичні, так і позамовні фактори. Переважна більшість фразеологізмів з'явилася у результаті спостереження за навколишньою дійсністю, у якій функціонує той чи той народ, а також історичними, культурними, суспільними процесами та морально-етичними нормами. Формуючись в межах певного культурного середовища, саме фразеологічні одиниці відображають національне бачення світу, історію народу, його культуру та побут, а також матеріальне й духовне життя мовної спільноти.

Ієрархічність структури ЛФП базується на виділенні лексичного ядра, тобто центральної лексеми або групи лексем-синонімів, і периферії. Отже, лексико-фразеологічне поле включає в себе лексичні та фразеологічні одиниці, що поєднуються за семантичним критерієм та представляють у мові певні явища дійсності.

Виявлення ключового слова-репрезентанта та його синонімів призводить до виявлення ядра концепту. Ядро концепту «Неприродна смерть» у німецькій лінгвокультурі утворюють такі синонімічні та однокореневі лексичні одиниці: нім. *töten* 'жорстоко позбавити життя', *ermorden* 'навмисно вбити', *umbringen* 'позбавити к-н. життя', *gemordet* 'вбитий навмисно', *getötet* 'вбитий'. Вищевказані дієслова *töten*, *ermorden*, *umbringen* репрезентують інваріативне значення – «процес припинення життєдіяльності та перехід зі стану буття до стану небуття в результаті дій третіх осіб», причому в них фіксуються диференційні ознаки одного й того ж поняття.

Кожне з цих дієслів відрізняється сферою використання та різними відтінками значення. *Töten* передає найбільш загальне значення позбавлення життя і може застосовуватися не лише щодо людини, а й також відносно тварин, рослин, тощо. *Massive Abholzung tötet den Regenwald.* – Масова вирубка дерев вбиває тропічний ліс.

Для позначення навмисного вбивства людини використовується лексема *ermorden*: *Er wurde von den Einbrechern in seinem Haus ermordet.* – Його вбили грабіжники в його будинку.

Німецьке дієслово *umbringen* описує як навмисне, так і ненавмисне вбивство та використовується на позначення позбавлення життя лише людини: *Sie hat ihn aus Eifersucht umgebracht.* – Вона його вбила через ревності.

У танатології, яка вивчає стан організму на останньому етапі патологічного процесу, виділяють дві категорії обставин смерті: природну та насильницьку.

Аналіз словникових дефініцій ключового слова дає змогу виділити змістовний мінімум концепту. Згідно з визначенням у медичній енциклопедії, під насильницькою смертю розуміють смерть у результаті нищівного зовнішнього впливу на організм, тобто закінчення життєдіяльності організму може настати внаслідок асфіксії, використання вогнепальної зброї, отруйних речовин, нанесення механічних ушкоджень, тощо. За родом насильницька смерть поділяється на вбивство, самогубство та смерть від нещасного випадку.

Мікрополе, об'єднане спільною семою «насильницька смерть», вирізняється певною структурою та вербалізується в сучасній німецькій мові як лексичними, так і фразеологічними засобами, наприклад, *erstechen* 'заколоти, зарізати', *zusammenschießen* 'застрелити', *j-m das Licht ausblasen* 'відправити к-н. на той світ', *j-m den Kragen umdrehen* 'скрутити к-н. шию'.

Компонентний аналіз дозволив охарактеризувати відносини одиниць ЛФП один до одного та особливості їхнього об'єднання в парадигматичні групи. Лінгвістка І. М. Кобозева дає таке визначення компонентного аналізу: "Компонентний аналіз лексичного значення – це представлення значень слова у вигляді комбінації елементарних компонентів смислу" (Кобозева, 2000, с. 109).

Компонентний та дескриптивний аналізи дефініцій, наведених у тлумачних словниках, вважаються невід'ємним етапом у дослідженні структури концепту, оскільки саме у словникових дефініціях відображається унікальне сприйняття мовною спільнотою навколишньої дійсності.

Семантичні ознаки щодо функції, яку вони виконують при формуванні взаємопов'язаних значень, можуть бути двох типів: виступають як розпізнавальний фактор значень слова

семантичної групи, або, навпаки, об'єднують слова у спільну групу. Як наслідок, виокремлюємо диференційні та інтеграційні семантичні ознаки.

Диференційні ознаки виявляються на підставі протиставлення слів, які належать до складу певної семантичної групи або поля. Наприклад, у рамках семантичного поля «неприродна смерть» можна виділити такі диференційні ознаки, як вбивство, нещасний випадок та самогубство.

У якості джерел словникових дефініцій, які містять відомості про семну структуру мовних одиниць були використані тлумачний словник німецької мови Duden та фразеологічний словник під редакцією Л. Е. Біновича.

У ході дослідження та аналізу фактичного матеріалу виявлено, що мікрополе «неприродна смерть» є неоднорідним та включає в себе декілька окремих груп, а саме «навмисне вбивство», «самогубство» та «нещасний випадок».

1. Група зі спільною семою «навмисне вбивство», в якій суб'єкт та об'єкт неприродної смерті не співпадають, є багаточисельною в німецькій мові та вербалізується за допомогою лексем: *j-n zu seinen Ahnen senden* 'відправити к-н. до праотців', *schwarzschlachten* 'нелегально забивати худобу', *kaltmachen* 'вбити, прикінчити', *j-m den Kopf vor die Füße legen* 'відрубати к-н. голову, букв. покласти к-н. голову перед ногами'.

У межах виділеної групи за допомогою компонентного аналізу були виокремлені мовні засоби, які містять диференційні семи та вказують на різні методи, способи та середовище вбивства.

1.1 Підгрупа, яка містить у своєму складі диференційні засоби, що описують певні методи вбивства, а саме:

1) за допомогою зброї: *abballern* 'застрелити (розм.)', *wegpusten* 'застрелити револьвером', *j-n über den Haufen schießen* 'розстріляти, букв. стріляти в когось через кучу', *eine blaue Bohne ins Fell schieben* 'всадити кулю в чоло, букв. всадити зелений біб у шкіру';

2) за допомогою колючих та ріжучих інструментів: *erstechen* 'заколоти', *erdolchen* 'вбити кинжалом', *über die Klinge springen lassen* 'заколоти шпагою';

3) за допомогою введення отрути в організм: *vergasen* 'отруїти газом', *vergiften* 'отруїти', *die Vergiftung* 'отруєння';

4) нанесенням важких тілесних ушкоджень: *niederstrecken* 'вбити через нанесення тяжких ударів', *erschlagen* 'вбити після нанесення одного або кількох ударів', *j-n mausetot schlagen* 'убити, букв. ударити так, щоб хтось став мертвим', *j-m den Hals umdrehen* 'скрутити шию';

5) за допомогою перекриття дихальних шляхів: *erwürgen* 'вбити, здавлюючи горло', *ersticken* 'вбити за допомогою перекриття доступу до кисню';

6) через смертну кару: *exekutieren* 'стратити', *strangulieren* 'стратити на 'шибениці', *an den Galgen bringen* 'відправляти на шибеницю', *mit des Seilers Tochter Hochzeit halten* 'бути повішеним, букв. одружитися з дочкою канатного майстра', *der Flammentod* 'спалення, смерть у вогнищі', *verbrennen* 'спалювати'. Фразема *über die Klinge springen lassen* 'вбивати' за часів смертної кари використовувалась у значенні «обезголовлювати, відтяти голову мечем».

7) немарковані мовні засоби за методом вбивства: *j-n aus dem Weg räumen* 'прибрати к-н. з дороги', *hinmorden* 'вбивати', *das Blutvergießen* 'кровопролиття', *j-n ins Jenseits schicken* 'відправити к-н. на той світ', *j-n in den Hades schicken* 'вбити к-н., букв. відправити к-н. у Гадес', де під Гадесом розуміється підземне царство бога Аїда, до якого потрапляють померлі. У фра-

земі *j-n um die Ecke bringen* ‘вбити когось, букв. занести кого-небудь за ріг’ *die Ecke*, яке в сучасній німецькій мові позначає ‘ріг, кут’, раніше мало значення ‘лезо, клинок’, що й лягло в основу фразеологізму.

Цікавим є походження фразеологізму *jemandem den Lebensfaden durchschneiden* ‘букв. перерізати к-н. нитку життя’, що бере свій початок ще в грецькій та римській міфологіях. Згідно з міфами, мойри (парки), які вважалися богинями долі, пряли нитку життя для кожної людини, та коли вони перерізували цю нитку, уривалося життя людини. У фраземі *j-m das Lebenslicht ausblasen* ‘вбивати, букв. задувати к-н. життєве світло’ німці, як і багато інших народів, асоціюють смерть із згасанням світла та темрявою, а позбавлення життя – із «задуванням» світла або свічки: *j-m die Kerze auspusten / ausblasen* ‘відправити на той світ, букв. задути кому-небудь свічку’.

У сучасній німецькій мові фразеологізм *den Garaus machen* використовується у значенні ‘прикінчити кого-небудь, покласти кінець’, та в 15 столітті лексема *der Garaus* була синонімічною до *das Tagesende* ‘кінець робочого дня’ та символізувала закриття міських воріт в таких містах, як Нюрнберг та Регенсбург, пізніше набула значення *das Ende* ‘кінець’, що лежить в основі цієї фраземи.

Низка фразеологічних зворотів містить у своєму складі соматизми, тобто компоненти, які позначають частини тіла людини або тварини: *j-m den Hals umdrehen* ‘скрутити комусь шию’, *Blut an den Händen kleben / haben* ‘мати руки в крові’, *einen Kopf kürzer machen* ‘відрубати кому-небудь голову, букв. зробити кого-небудь на голову коротшим’, *j-m den Kopf vor die Füße legen* ‘обезголовити, букв. покласти чийось голову перед ногами’, *j-n auf die Haut legen* ‘вбити, букв. покласти кого-небудь на шкіру’, *die Schlinge um den Hals legen* ‘повісити, букв. покласти петлю навколо шиї’, *das Genick brechen* ‘скрутити шию, букв. зламати потилицю’.

Той факт, що мерці з фізіологічної точки зору не можуть розмовляти, закладено в основу таких метафоричних переносів: *still machen* ‘букв. зробити кого-небудь тихим’, *stumm machen* ‘зробити кого-небудь німим’, *zum Schweigen bringen* ‘букв. змусити замовкнути’.

Утворення евфемістичних одиниць *das letzte Brot backen / geben* ‘вбити, букв. спекти, дати кому-небудь останній хліб’, *j-m vom Brote helfen* ‘віроломно вбити кого-небудь’ можна пояснити тим, що хліб є одним з найважливіших засобів існування людини та раніше був останнім прийомом їжі перед стратою.

1.2 Підгрупа «Мета вбивства» актуалізується у мові за допомогою лексем та виразів, які вказують на ціль, з якою був вчинений злочин:

1) з метою помсти: *lynchen* ‘влаштувати самосуд, влаштувати суд Лінча’, *die Feme* ‘самосуд’;

2) з метою покарання: *hinrichten* ‘страчувати’, *guillotiniieren* ‘страчувати на гільйотині’, *das Todesurteil* ‘смертний вирок’;

3) з метою позбавлення від страждань: *der Gnadentod* ‘евтаназія, букв. милосердна смерть’, *die Euthanasie* ‘евтаназія’, *einschläfern* ‘усипляти’, *die Sterbehilfe* ‘евтаназія, букв. допомога в смерті’, *j-m den Gnadestof geben* ‘вбити з метою позбавлення від страждань, букв. дати кому-небудь милосердний удар’;

4) з метою проведення ритуальних обрядів: *j-n opfern* ‘приносити к-н. у жертву’, *j-n darangeben* ‘приносити к-н. у жертву’, *die Opferdarbringung* ‘жертвоприношення’.

1.3 Для масового вбивства характерними є такі ознаки, як позбавлення життя більше ніж двох осіб в рамках одного проміжку часу в територіальній близькості. Масове винищення людей є тяжким порушенням прав людини, за яке передбачено найвищу міру покарання.

Досліджувана підгрупа представлена в німецькій мові наступними мовними засобами: *massakrieren* 'жорстоко вбити велику кількість людей', *ausradieren* 'знищувати великими масштабами', *die Ausmerzung* 'повне винищення', *Köpfe rollen lassen* 'обезголовлювати, страчувати людей', *ein Blutbad anrichten* 'вчинити розправу, букв. вчинити криваву баню'.

До масового вбивства також відносять винищення окремих груп людей або цілих народів за релігійними, національними, етнічними, гендерними та іншими ознаками: *der Holocaust* 'масове знищення євреїв у Німеччині за часів Другої світової війни', *der Demozid* 'масове знищення народу з боку влади', *der Genderzid* 'масове вбивство людей за ознаками статі', *das Autodafé* 'публічне спалення еретиків на вогнищі', *der Gerontozid* 'вбивство людей похилого віку'. В історії геронтоцид зустрічався у практиці стародавніх германців, північноамериканських індіанців, аборигенів, готтентотів, тощо.

1.4 До підгрупи «Вбивство певного організму» ввійшли мовні засоби, які містять у своєму семантичному складі вказівку на об'єкт, який підлягає знищенню, причому об'єктами, окрім людського організму, можуть виступати тварини, рослини або плід.

Під час дослідження було виявлено ряд лексем, які описують певний метод вбивства тварин: *abbalgen* 'вбити тварину та зняти з неї шкуру', *schlachten* 'забивати худобу', *erlegen* 'вбивати тварину за допомогою рушниці', *wildern* 'займатися браконьєрством'.

У німецькомовному просторі вважається, що, оскільки ембріон або плід ще не є повноцінно розвиненим організмом, то такі вербалізатори, як *abtreiben* 'видаляти ембріон з організму з метою переривання вагітності', *abdasseln* 'вбити личинки овода', *das Abee* 'переривання вагітності' не можна вважати навмисним вбивством людини або тварини.

У разі, якщо об'єктами знищення постають рослини, застосовується низка мовних засобів: *entkrauten* 'виривати бур'ян', *ausrotten* 'повністю знищувати, виривати з коренем', *entwurzeln* 'виривати рослини з коренем', *die Ausrodung* 'виривання з коренем, викорчовування', які відображають як викорчування бур'янів, так і знищення дерев, кущів, тощо заради економічної вигоди.

2. Група лексем зі спільним семантичним компонентом «самогубство», позначає умисне позбавлення самого себе життєдіяльності та перехід до стану небуття.

У німецькому мовному просторі на позначення загибелі від власної руки застосовуються як власне німецькі терміни *die Selbsttötung*, *der Freitod*, *der Selbstmord*, *die Selbstentleibung*, *die Selbstvernichtung*, так і запозичення *der Suizid* 'суїцид', *die Apokarterese* 'самогубство шляхом відмови від їжі', *das Harakiri* 'японське ритуальне самогубство, здійснене методом розсікання живота', *das Seppuku* 'японське ритуальне самогубство шляхом розсікання живота мечем'. Перший компонент в німецьких композитах на позначення суїциду *Selbst-* 'само-' підкреслює, що дія відбувається без втручання третіх осіб, у той час як другі компоненти *-tötung* 'вбивання', *-mord* 'вбивство', *-entleibung* 'позбавлення життя', *-vernichtung* 'знищення' вказують на неприродний спосіб завершення життєдіяльності організму.

До найбільш поширених методів позбавлення себе життя відносять:

2.1 самогубство за допомогою зброї: *sich erschießen* 'застрелитися', *sich eine Kugel vor den Kopf brennen* 'загнати собі кулю в лоб', *die Waffe gegen sich selber kriegen* 'букв. використати зброю проти себе';

2.2 повішення: *sich aufhängen* ‘повіситися’, *sich aufknüpfen* ‘повіситися’, *den Strick nehmen* ‘повіситися, букв. взяти зашморг для шибениці’, *zum Strick greifen* ‘повіситися, букв. хапатися за зашморг для шибениці’;

2.3 утоплення: *sich ertränken* ‘утопитися’, *ins Wasser gehen* ‘кинутися у воду, утопитися’;

2.4 самогубство шляхом приймання отрути: *den Gashahn aufdrehen* ‘отруїти себе газом, букв. відкрити газовий кран’, *sich vergiften* ‘отруїти себе’, *sich vergasen* ‘отруїти себе газом’;

2.5 немарковані мовні засоби за методом самогубства: *sich umbringen* ‘позбавити себе життя’, *sich dem irdischen Richter entziehen* ‘вчинити самогубство, букв. ухилитися від земного судді’, *sich ein Leid / ein Leids antun* ‘покінчити з собою, букв. завдати собі болю, шкоди’, *sich opfern* ‘приносити себе у жертву’, *sich selbst richten* ‘вершити суд над собою’.

Слід зауважити, що більшість дієслів, які позначають процес самогубства, є рефлексивними. У німецькій мові зворотні дієслова утворюються за допомогою додавання займенника *sich* до інфінітива, а категорія рефлексивності в граматиці свідчить про те, що суб’єкт самотійно виконує ту чи іншу дію.

Через те, що людина добровільно обирає смерть та чинить самогубство власними руками, деякі фразеологізми містять у своєму складі соматизм *die Hand* ‘рука’: *von eigener Hand sterben* ‘загинути від власної руки’, *Hand an sich legen* ‘накласти на себе руки’.

У наведених нижче фразеологічних одиницях наголошується на закінченні життєвого шляху на цьому світі, яке людина обирає сама: *mit dem Leben abgeschlossen haben* ‘покінчити з життям’, *mit dem Leben sühnen* ‘поплатитися життям’, *sich das Leben nehmen* ‘позбавити себе життя’.

3. До групи «нещасний випадок» увійшли лексичні одиниці, що позначають процес або перебіг подій, в результаті яких людина зазнала фізичних ушкоджень, що стало причиною смерті: *verunglücken* ‘загинути від нещасного випадку’, *verunfallen* ‘постраждати, загинути від нещасного випадку’, *der Badeunfall* ‘нещасний випадок у воді’.

Серед найбільш розповсюджених нещасних випадків виділяють авто- та авіакатастрофи (*überfahren werden* ‘бути збитим’, *totfahren* ‘збити насмерть’, *j-n über den Haufen fahren* ‘переїхати к-н., збити’, *unter die Räder kommen* ‘потрапити під колеса’), падіння з висоти з настанням летального випадку (*totfallen* ‘загинути в результаті падіння з висоти’, *abstürzen* ‘розбитися при падінні’).

Нещасний випадок може досягти людину в горах, у воді або на полюванні, що в німецькій мові вербалізується такими мовними засобами: *den weißen Tod finden* ‘померти в горах, серед снігу і льоду’, *ertrinken* ‘утонути’, *zerfressen werden* ‘бути з’їденим дикими тваринами’. *Der weiße Tod* буквально позначає ‘білу смерть’ та являє собою метафоричний перенос за схожістю кольору.

Низка фразеологічних зворотів актуалізує значення «загибель у воді в якості нещасного випадку»: *den Wassertod sterben* ‘букв. померти у воді’, *ein feuchtes Grab finden* ‘букв. знайти вологу могилу’, *sein Grab in den Wellen finden* ‘букв. знайти могилу у хвилях’, *in den Fluten begraben sein* ‘букв. бути похованим у повені’.

Дослідження гіпоконцепту «Неприродна смерть» уможливило виявити суб’єкт та об’єкт смерті. Під суб’єктом смерті мається на увазі особа, яка позбавила життя іншу особу з певних причин, тобто інтегральним семантичним компонентом є «особа X, яка спричинила смерть особи Y».

У німецькій юриспруденції розрізняють два основні терміни на позначення особи, яка позбавила життя іншу людину: *der Totschläger* 'той, хто вчинив ненавмисне вбивство, не мав низинних спонукань або знаходився у стані афекту' та *der Mörder* 'той, хто навмисно вчинив убивство, керуючись низькими мотивами'.

Більшість лексем в цій групі складають композити – складні слова, які утворюються у результаті поєднання двох або більше основ та набувають граматичних і семантичних ознак одного слова, причому останнім компонентом є іменник чоловічого роду -*mörder*: *der Massenmörder* 'масовий убивця', *der Frauenmörder* 'дружиновбивця', *der Serienmörder* 'серійний убивця', *der Meuchelmörder* 'підступний вбивця', *der Raubmörder* 'вбивця, який має на меті пограбування', *der Lustmörder* 'вбивця, що вчинив злочин на сексуальному ґрунті'. З точки зору словотворення наведені приклади належать до детермінативних композитів, під якими маються на увазі складні слова, в яких перший компонент визначає другий, який, у свою чергу, надає загальну морфологічну і категоріальну характеристику утвореної лексеми. Саме в перших компонентах міститься додаткова інформація про характер, мету або обставини вбивства.

У ході аналізу цієї групи застосовувався компонентний аналіз, який дав змогу виділити інтегральну сему – «вбивця» та диференційні компоненти, представлені в наступних моделях:

- «суб'єкт смерті» + «спосіб дії»: *der Würger* 'той, хто спричиняє смерть душінням', *der Schütze* 'той, хто вбиває пострілом', *der Amokläufer* 'несамовитий, лютий вбивця', *der Messerstecher* 'той, хто починає сварку та наносить удар ножем'.

- «суб'єкт смерті» + «об'єкт, на який спрямована дія»: *der Frauenmörder* 'дружиновбивця', *der Blaubart* 'Синя Борода, дружиновбивця', *der Schlachter* 'той, хто забиває тварин', *der Vatermörder* 'батьковбивця', *der Kindermörder* 'дітовбивця'. Цікавим постає походження лексеми *der Blaubart* – вигаданої фігури, головного персонажа однойменної казки Шарля Перро. Письменник зображує Синю Бороду вбивцею багатьох своїх дружин, що й стало основою метонімічного переносу та набуття переносного значення «дружиновбивця».

- «суб'єкт смерті» + «масовість»: *der Massenmörder* 'масовий вбивця', *der Attentäter* 'терорист', *der Selbstmordattentäter* 'терорист-смертник', *der Selbstmordbomber* 'терорист-смертник'. Два останні приклади ідентифікують особу, яка не лише стає причиною масовою гибелі людей, а й вчиняє самогубство, переважно з релігійних причин.

- «суб'єкт смерті» + «мета дії»: *der Raubmörder* 'особа, яка вчиняє вбивство з метою пограбування', *Rachemörder* 'особа, які вчиняє вбивство з метою помсти';

- «суб'єкт смерті» + «виконання обов'язку»: *der Henker* 'кат', *die Engelmacherin* 'акушерка, яка незаконно проводить аборти', *der Bravo* 'найомний вбивця', *der Scharfrichter* 'кат'. До цієї групи відносять осіб, які навмисно вчиняють вбивство у ході виконання наказу, службового обов'язку або робочого завдання.

- «суб'єкт смерті» + «самогубство»: *der Selbstmörder* 'чоловік, який вчинив самогубство', *der Suizident* 'чоловік, який вчинив суїцид', *die Suizidentin* 'жінка, яка вчинила суїцид'. До цієї групи увійшли іменники, що позначають особи, які одночасно є об'єктами та суб'єктами вбивства.

Варто відзначити, що при позначенні осіб жіночого роду, які вчинили вбивство, в німецькій мові з огляду на добре розвинену дериваційну систему, лексеми утворюються за допомогою додавання суфікса *-in* до відповідного іменника чоловічого роду, що свідчить про увагу німецького етносу до гендерного розмежування: *der Würger* 'той, хто спричиняє смерть

душінням' – *die Würgerin* 'жінка, яка спричиняє смерть душінням', *der Serienmörder* 'серійний вбивця' – *die Serienmörderin* 'серійний вбивця-жінка', *der Totschläger* 'той, хто вчинив ненавмисне вбивство' – *der Totschlägerin* 'жінка, яка вчинила ненавмисне вбивство'.

Під об'єктом смерті розуміється біологічний організм, що припинив своє існування, незалежно від причин припинення життєдіяльності. Оскільки людина або тварина може померти природною смертю, наприклад від хвороби або старості, або насильницькою – в результаті вбивства, розрізняють два види об'єктів смерті.

1. Об'єкт природної смерті, який в німецькій мові вербалізується в таких лексемах: *die Totgeborene* 'особа жіночої статі, що була народжена мертвою', *der Sterbende* 'чоловік, який помирає', *der Verstorbene* 'чоловік, який помер'.

2. Об'єкт насильницької смерті, представлений такими іменниками та прикметниками, як *totgeschlagen* 'забитий насмерть', *der Ermordete* 'вбитий чоловік', *der Geschossene* 'застрелений чоловік'. Доречно зауважити, що іменники, які входять у досліджувану групу, є похідними від однокоренових дієслів та розрізняються за родом: *schießen* 'стріляти' – *geschossen* 'застрелений' (дієприкметник минулого часу) – *der Geschossene* 'особа чоловічої статі, що була застрелена' – *die Geschossene* 'особа жіночої статі, що була застрелена'. У випадках, коли мова йде про забиту худобу, використовують лексеми *das Schlachtvieh* 'худоба, яку вбивають заради виробництва продуктів харчування', *das Schlachtvieh* 'тварина, яку вбивають заради виробництва продуктів харчування'. До цієї групи доречно віднести лексеми, які позначають особи, які перебувають на грані смерті: *der Armesünder* 'особа, яку приговорили до смертної кари', *der Hinzurichtende* 'особа, яку мають страчувати', *das Kanonenfutter* 'гарматне м'ясо'.

У німецькій мові наявні також лексеми, які в своєму значенні не вміщують семантичного компонента щодо характеру смерті об'єкта: *tot* 'мертвий', *der Leichnam* 'тіло мертвої людини', *die Leiche* 'тіло мертвої людини або тварини', *das Aas* 'тіло мертвої тварини'. Низка лексем та евфемістичних замінів належать до високого стилю: *der Verewigte* 'увічнений', *der Heimgegangene* 'померлий, букв. той, що пішов додому', *der Entschlafene* 'покійний, букв. той, що уснув', *der Dahingeschiedene* 'померлий', *die abgeschiedene Seele* 'померла душа', *die sterbliche Hülle* 'прах, останки'.

3. Висновки

Словниковий аналіз номінантів лексико-фразеологічного поля «Неприродна смерть» дав змогу виявити такі групи, як-от: «навмисне вбивство», «самогубство» та «нешасний випадок», які є неоднорідними за своїм складом, а також групи, об'єднані інтегральною семою, зокрема «об'єкт смерті» та «суб'єкт смерті».

Найбільш продуктивною виявилась група «умисне вбивство», що підтверджує значущість цього феномену в німецькій етнокультурі та небайдужість німецького народу до виявів насильства. На підставі компонентного аналізу були виявлені диференційні семи, що уможливило охарактеризувати цю групу більш детально, взявши до уваги такі параметри, як мета вбивства, масовість, методи та способи здійснення злочину.

Вербалізатори, які ввійшли до групи «самогубство», були класифіковані за ознакою «метод позбавлення себе життя», а саме: за допомогою зброї, шляхом прийняття отрути, повішення або утоплення. Велика кількість мовних засобів, які репрезентують поняття самогубства в німецькій мові, репрезентована також за допомогою категорії рефлексивності.

Дослідження фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що більшість лексем, які позначають суб'єкта вбивства, представлена композитами, тобто складними словами, які утворюються шляхом поєднання двох або більше основ, причому останнім компонентом переважно виступає іменник *der Mörder* 'вбивця'.

Варто відзначити, що більшість іменників, які входять до груп «об'єкт смерті» та «суб'єкт смерті», утворюють бінарні опозиції за граматичною категорією роду, що є характерною рисою німецького словотвору.

Слід підкреслити, що для повної характеристики особливостей актуалізації лексико-семантичного поля «Неприродна смерть» у німецькому мовному просторі необхідне ретельне дослідження цього етно-культурного явища, зокрема на матеріалі воєнної прози ХХ–ХХІ століть, що й визначає перспективу подальших наших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ (REFERENCES)

- Binovich, L. (1995). *Nemetsko-russkiy frazeologicheskiy slovar*. M. : Akvarium.
- Duden: *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*. Retrieved November 11, 2019 from <http://www.duden.de/>
- Huseva, A. (2008). *Osnovy lingvokognitivnogo modelirovaniya leksiko-frazeologicheskikh polei v nemetskom i russkom yazykah: diss ... d. filol. n. M. : Izdatel'stvo MHOU*.
- Karasik, V. (2004). *Yazykovoі krug: lichnost', kontsepty, diskurs*. M. : Gnozis.
- Karaulov, Yu. (1972). *Struktura leksiko-semanticheskogo polia. Filologicheskiye nauki*. № 1. S. 67
- Kobozeva, I. (2000). *Lingvisticheskaya semantika*. M. : Editorial URSS.
- Kocherhan, M. (2006). *Osnovy zistavnoho movoznavstva*. K. : Akademiya.
- Lihachiov, D. (1993). *Kontseptosfera russkogo yazyka. Izv. AN. Seriya literatury i yazyka*. T. 52. № 1. S. 3–9.
- Medychna entsyklopediya. Retrieved November 2, 2019 from <http://medical-enc.com.ua/>
- Popova, Z., Sternin, I. (2007). *Kontrastivnaya lingvistika*. M. : AST "Vostok – Zapad".
- Schemann, H. (2011). *Deutsche Idiomatik. Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext*. Berlin.
- Skab, M. (2008). *Zakonomirnosti kontseptualizatsiyi ta movnoyi katehoryzatsiyi sakralnoyi sfery*. Chernivtsi.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2019